

NAUJŲ DARBŲ APŽVALGA

*Survey of Recent Publications*LIETUVIŲ KALBOTYRA 2003-AISIAIS METAIS:
LIETUVOJE IŠLEISTI DARBAI

Du tūkstančiai tretieji lietuvių kalbotyrai nebuvu dosnūs. Su šių metų data Lietuvoje išleistos ir čia apžvelgiamos trys monografijos (Vytauto Kardelio, Ritos Miliūnaitės, Juozo Jurkėno), trys straipsnių rinkiniai (*Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Zigmo Zinkevičiaus *Rinkinių straipsnių 3-asis tomas*) ir senojo Lietuvos vardyno publikacija (Jono Palionio *XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai*).

1. Vytauto Kardelio monografija *Rytų aukštaičių šnekų slavizmų fonologijos bruožai* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, 195 p., ISBN 9986-19-562-4 [Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto mokslo darbai]) parengta 1999 m. apgintos disertacijos pagrindu. Ją sudaro pratarmė, įvadas ir trys skyriai. Knygos pabaigoje spausdinama Bjrno Wiemerio išversta išsami vokiška darbo santrauka (p. 146–158), gausus literatūros sąrašas (p. 159–168), sutrumpinimų paaiškinimas (p. 169) ir abécélinis slavizmų sąrašas (p. 170–195), kuriame nurodomos kiekvieno slavizmo gramatinės formos, kirčiuotė, reikšmė, galimi skolinimosi šaltiniai.

Pratarmėje (p. 9–10) pagrindžiamas darbo aktualumas: nors lietuvių kalbos slavizmai jau palyginti nemažai tirti, tačiau vis dar „stinga struktūrinį ir ypač diachroninių slavizmų tyrimų. Viena iš mažiausiai tirtų sričių yra slavizmų fonologija“ (p. 9). Gana plačiame įvade (p. 11–33) aptariamos lietuvių kalbos slavizmų tyrimo kryptys, problematika, metodiniai tyrimo ir rekonstrukcijos principai. Pagrindiniu tyrimo metodu pasirinkta vidinė rekonstrukcija; tyrimas laikomas įvadu į tolesnius ir platesnius slavizmų integracijos tyrimus (p. 27). Tiriamoji medžiaga atrinkta atsargiai, dėmesingai, iš pirminiu šaltiniu (plg. p. 27–28), todėl yra patikima ir nekelia abejonių. Įvado pabaigoje glaustai apžvelgiami fonologinės rekonstrukcijos principai (p. 29–33). Atkreipia dėmesį tai, kad autorius jautė poreikių įvade pabrėžti tokius pamatinius teorinius dalykus kaip skirtinė skolinių chronologija ar fonologinės integracijos sistemiškumas.

Pirmajame knygos skyriuje „Šnekų fonologinė sistema“ (p. 33–44) glaustai aptartos svarbiausios ir skiriamosios šnekų ypatybės, fonemų distribucija, diferenciniae pozymiai, fonologinė sistema.

Antrajame skyriuje „Slavų kalbų vokalizmo bruožai“ (p. 44–62), kartu su ankstesniuoju sudarančiame įvadinę tyrimo dalį, aptariami reikalingi terminai ir slavų kalbų klasifikacijos, apžvelgiama slavų kalbų balsių sistema. Skyrius informatyvus, tačiau kiek per platus, tame neišvengta pasikartojimų.

Trečiąjame, pagrindiniame, skyriuje „Slavizmų integracijos raida“ (p. 62–145) nagrinėjama kokybinė ir kiekybinė slavų balsių integracija ir jos raida, apibendrinama slavizmų įtaka šnekų vokalizmo sistemai.

Kokybinės integracijos tyrimas pradedamas nuo balsių *o*, *e*. Nustatomi pagrindiniai kirčiuotos pozicijos integracijos dėsniai „slavų *o* → slavizmų kirčiuotas pusilgis ā.“, „slavų *e* → slavizmų kirčiuotas pusilgis ē.“ ir parodomas jų performavimas į dėsnius „slavų *o* → slavizmų kirčiuotas pusilgis uā“, „slavų *e* → slavizmų kirčiuotas pusilgis iē“. Iškinamai atskleidžiamos dėsnii performavimo priežastys – šnekčių pusilgių balsių posistemyje buvusi spraga (vidutinio pakilio narių *stygius*) (p. 89). Integracijos dėsnį kaitą atitinkanti santykinė chronologija: slavizmai su kirčiuotais pusilgiais ā, ē esą senesni, o su kirčiuotais pusilgiais uā, iē – naujesni (p. 76). Dėsniai neetimologiniai „slavų *o*, *e* → slavizmų kirčiuoti pusilgiai ū, ī“ susidarę dėl slavų kalbų vokalizmo sistemų raidos: skolinimosi metu iš „jerų“ kilę *u* ir *i* tipo balsai vėliau šiose kalbose sutapę su *o* ir *e* (p. 78–81). Slavizmai su tokios kilmės vokalizmu sudarą seniausiąjį šnekčių slavizmų sluoksni: jie esą pasiskolinti dar prieš XII amžių. Šnekčių slavizmai su kirčiuotu ilguoju *ie* kitaip nei Būgos aiškinami ne buvusio slavų „jačio“ diftongišku tarimu, o pačių šnekčių balsio *ie* raida: skolinimosi metu „jačui“ buvęs artimiausias siauras vidutinio pakilio priešakinės eilės šnekčių balsis **ɛ*, iš kurio vėliau kirčiuotoje pozicijoje išriedėjęs *ie*: (p. 84–85). Šioje argumentacijoje atrodo nepakankamai atsižvelgta į skolinių chronologiją ir semantiką. Nagrinėjant slavų balsio *a* integracijos dėsnius gražiai atskleidžiamą jų kaitą, kuriai postūmį davęs šnekčių **a* → ɔ̄ kitimas (p. 89–91). Iškinamai parodytos slavų balsių *o*, *e*, *a*, integracijos dėsnii persiformavimo tarpusavio sasajos ir atskleisti šnekčių vokalizmo raidos nulemti jo motyvai. Remiantis ankstesnes šnekčių balsių **a* ir **e*- distribucija (po minkštujų priebalsių, neutralizacijos pozicijoje, tegalėjės būti vartojamas balsis **e*) atsisakoma Būgos aiškinimo, esą skirtingus slavų *ja* atitikmenis tarmėse turintys slavizmai yra skolinti ne tuo pačiu laiku (Būga 1912/1958: 347). Integracijos dėsnio „slavų *y* → slavizmų kirčiuotas dvibalsis *ui*“ susidarymas aiškinamas fonologinėmis priežastimis. Atmetama Būgos nuomonė, kad *ui* slavizmuose galėjės atsirasti iš užpakaninės eilės slavų *y* (1912/1958: 348) ir iškeliamą hipotezę, kad jis „galėjo susidaryti tada, kai ī, ū iš sonantų virto balsiais. Taip pasikeitus ī, ū statusui, *u*, būdamas balsis, galėjo sudaryti pirmąjį dvibalsio dėmenį“ (p. 103). Toks dvibalsio *ui* kilmės aiškinimas nėra labai iškinamas.

Nagrinėjant kiekybinę integraciją knygoje, kitaip negu Būgos (1912/1958: 344), slavizmų balsių kiekybės skirtumai aiškinami ne pačių slavų balsių ilgumu ar trumpumu, o šnekčių fonologinės sistemos raida. Slavizmai su skirtingo ilgumo balsiais esą paskolinti skirtingu laiku ir atspindinėti šnekčių vokalizmo sistemos raidą: seniau šnektose kirčiuoti trumpieji balsai buvę dar nepailginti ir neįtempti, todėl pagal diferencinių įtemptumo požymį slavų *i*, *y*, *u* buvę artimesni šnekčių ilgiesiems *i*, *u*. Vėliau šnektose susidarius įtemptiems pusilgiams ī, ū minėtieji slavų balsai sudarę koreliacijas su jais (p. 111–113). Nekirčiuotos pozicijos atitikmenys buvę priderinti prie kirčiuotų. Naujasis aiškinimas atrodo iškinamas, tačiau ji reikėtų paremti ir slavizmų chronologijos bei semantikos tyrimais. Kiekybinės integracijos raidoje ižvelgiama dėsnii kaita aiškinama istoriniu fonologinio integracijos centro pakitimui: iš pradžių jų sudaręs ilgųjų balsių posistemis, vėliau – pusilgiai balsai. Fonologinio centro pasikeitimą lėmės kiekybinis vokalizmo kitimas – trumpujų *i*, *u* pailgėjimas kirčiuotoje pozicijoje iki pusilgių (p. 116–119). Argumentuotai ir ižvalgai aiškinama slavų balsių *a*, *ja* integracija nekirčiuotoje pozicijoje: integruant žemutinio pakilio balsius svarbiausiai esą ne kiekybės (ar įtemptumo) požymiai, o kokybė (p. 122–124).

Apibendrinant slavizmų įtaką šnekčių vokalizmo sistemai teigiamo, kad ji nėra buvusi didelė: „visi slaviškųjų skolinių balsai yra integruoti į sistemą, pritapę prie jos sintagminiu ir paradigm-

minių santykį modelio“ (p. 124). Sistemą papildą tik du elementai – pusilgiai *ie.*, *uo*, galimi ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje. Etiude „Dėl junginių *le*, *re*, *se* slavizmuose“ (p. 126–138) nagrinėjamas vadinamasis priebalsių *l*, *r*, *s* kietinimas rytų aukštaičių tarmėse.

Tyrimo išvadose (p. 138–145), kurios sudaro baigiamąją trečiojo skyriaus dalį, dar kartą aptarti integracijos dėsniai ir jų raida. Nustatyta santykinė visų dėsniių chronologija. Patikimai datuojami tik tie ankstyviausiojo sluoksnio slavizmai, kurių kirčiuotais pusilgiais (ir, priklauso-mai nuo pozicijos, nekirčiuotais trumpaisiais) *ū*, *ī*, perteikiami slavų „jerai“. Trumpiesiems balsiams *u*, *i* kirčiuotoje pozicijoje pailgėjus susidarę nauji integracijos dėsniai žymū ir naujojo slavizmū sluoksnio ribą. Po šnekty *a*; *e* → *ɔ*; *ɛ* virtimo ēmęs formuotis naujausiasis slavizmū sluoksnis.

Vytauto Kardelio atliktam tyrimui būdingas sistemiškumas, gera argumentacija, ižvalgumas ir pamatuotas atsargumas. Dėl nuosekliai išnagrinėtos gausios ir patikimos tarmių medžiagos, naujų idėjų ir svarių išvadų darbas reikšmingas lietuvių dialektologijai, istorinei fonologijai, leksikologijai et etimologijai.

Knygą recenzavo Danguolė Mikulėnienė ir Olegas Poliakovas. Jos leidimas finansuotas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos. Išsamesnė monografijos recenzija paskelbta žurnale *Baltų filologija* (Judžentis 2004).

2. Ritos Miliūnaitės monografija *Lietuvių kalbos gramatikos norminimo pagrindai* (Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 332 p., ISSN 1648-3316, ISBN 9986-668-47-6 [Opera Linguistica Lithuanica 3]) taip pat remiasi 1992 m. Vilniaus universitete apginta disertacija. Per ištisą dešimtmetį šis darbas „taip ir liko vienintelė apginta disertacija tiesiogiai iš kalbos kultūros srities“ (p. 5). Ji skelbiama tokia, kokia buvusi parašyta, tik išnašose prireikus duoda-ma redakcinių pastabų (p. 6).

Nagrinėjamajį darbą sudaro pratarmė, keturi skyriai, ir išvados. Knygos pabaigoje išspaus-dintas šaltinių ir literatūros sąrašas (p. 301–306), duomenys apie autorės straipsnius, paskelb-tus iki ginant disertaciją ir ją apgynus (p. 306–307), gana išsami darbo santrauka anglų kalba (p. 309–323) ir autorės parengta asmenų rodyklė (p. 325–328). Patogus naudotis darbo turinys iškeltas į knygos pradžią (p. 7–11).

Knygos pratarmėje (p. 13–17) pateikiama bendrinės kalbos susidarymo ir raidos samprata. Trumpai apžvelgus lietuvių bendrinės kalbos istoriją daroma išvada, kad „šiandien nemaža dalis kalbininkų yra tos nuomonės, jog vientisa mokslinė lietuvių bk norminimo teorija dar nesukurta“ (p. 13–14), tad praktiniame norminamajame darbe „kiekvienas kalbininkas remiasi ne tik susiklosčiuiomis norminimo tradicijomis, bet ir sava patirtimi, intuicija, kalbos jaus-mu, turimos tarmės pagrindu“ (p. 14). Tiriamuoju darbo objektu pasirinkta „ne pati kalbos sistema, o sąmoningo kalbininkų poveikio bendrinei kalbai, jos normų reguliavimo motyvai“ (p. 14–15), išskelsti ir atitinkami darbo tikslai – mėginti atskleisti gramatikos reiškinių vertinimo metodus (motyvus), ieškoti gramatikos norminimo dėsningumų (p. 15). Toliau pratarmėje išvardyti tyrimo duomenų šaltiniai, nusakyta darbo metodika, sandara ir aprobabimas.

Pirmajame, įvadiniam, knygos skyriuje (p. 19–53) aptariami teoriniai gramatikos normini-mo aspektai, apibūdinami rekomendacijų šaltiniai ir jų tyrimo metodika, apibrėžiamos pagrin-dinės sąvokos (gramatika, dabartinė kalba, norma, variantas, norminimas). Pradedama nuo bendriausiu Dalykų – norminamosios kalbotyros, kalbos lygmenų, kalbos kitimo ir funkcionavi-mo, kalbos raidos. Aptariamos kalbos kitimo priežastys ir prielaidos, sprendžiama kalbos

tobulėjimo problema. Šios temos nagrinėjamos remiantis septintojo ir aštuntojo dešimtmiečių teorine literatūra (daugiausia rusų ir čekų), kurioje dažnai tebesvarstomas XX a. pirmosios pusės lingvistinės idėjos. Nusistatytos sinchroninio gramatinės sistemos tyrimo ribos: 60-ies metų tarpsnis nuo Jablonskio mirties iki nepriklasomybės atgavimo (1930–1990 metai). Apibūdinama visam darbui reikšminga kalbos normos sąvoka: Prahos mokyklos ir Eugenio Coseirių kalbos normos supratimas esas nepakankamas, „reikalingas esminio papildymo ir patikslinimo“ (p. 32), nes neatsižvelgiąs į liaudies kalbos ir bendrinės kalbos, kurios vienas esmingiausių bruožų esas sąmoningas siekimas laikytis kalbos normų, priešpriešą. Kadangi bendrinės kalbos samprata knygoje neaptarta, tai liaudies kalbos ir bendrinės kalbos priešprieša lieka nelaibai aiški. Kita vertus, „sąmoningo kūrimo bei reguliavimo“ vaidmuo (p. 32), bent jau dabartiniu bendrinės kalbos raidos etapu, atrodo perdėtas. Taikliai pastebėtas lietuvių kalbos kultūros praktikų polinkis kalbos normą sutapatinti su kodifikacija (p. 33). Siūloma realiosios bendrinės kalbos normos, kuri „egzistuoja įtampos lauke tarp bk vartosenos ir kodifikacijos (t. y. kodifikuotos normos) poveikio“ (p. 35), koncepcija neatrodo nei labai aiški, nei reikalinga. Dar neaiškesnė ji pasidaro tuomet, kai teigama, kad dabartinė realioji bendrinės kalbos norma „egzistuoja tiek, kiek ją palaiko kodifikacija ir sąmoningai išugdyti įprociai“ (p. 37). Kodifikavimas autorės (ir daugelio kalbos kultūros praktikų) suprantamas kaip norminamosios veiklos dalis, vienas iš jos etapų (kiti – kodifikuotų normų tikslinimas ir diegimas į vartoseną) (p. 42). Įvade aprašyti tiriamą rekomendacijų šaltiniai: Juozo Balčikonio *Rinktiniai raštai* ir žurnalai *Gimtoji kalba* (1933–1941), *Gimtoji kalba* (1958–1968), *Kalbos kultūra* (1961–1990), *Mūsų kalba* (1968–1989), pateikiama juose paskelbtų rekomendacijų statistika (p. 50). Trumppai apžvelgtos 1930 m. įjusio žurnalo *Kalba* gramatikos norminimo rekomendacijos. Įvado pabaigoje aptarta kalbos taisymų tyrimo metodika, apibrėžtos rekomendacijos, jos motyvo ir kai kurios kitos sąvokos.

Antrasis skyrius „Gramatikos reiškinių norminimo apžvalga“ (p. 55–213) pats didžiausias – sudaro pusę visos knygos. Jame siekiama ištirti, „kuo remiantis buvo norminami konkretūs surinktose rekomendacijose aptariami gramatikos reiškiniai“ (p. 55). Skyriaus pradžioje aptariamos metodinės pastabos, nagrinėjama gramatikos varianto sąvoka, variantų skirstymas, rekomendacijų interpretavimo dalykai. Pabrėžiama, kad gramatikos reiškinių vertinimas knygoje nekoreguojamas, tik stengiamasi suvokti autoriaus mintį. Variantiški gramatikos reiškiniai skirstomi į penkias grupes: pradedama nuo žodžių formų, toliau aptariami žodžių junginiai ir konstrukcijos, netiesioginiai sakinių komponentai, sudėtiniai sakiniai ir žodžių tvarka sakinyje. Skyrius baigiamas apibendrinamojo pobūdžio pastabomis. Nagrinėjamų gramatikos taisymų interpretavimui stinga kritiško vertinimo. Nepagrūstos ar nepakankamai pagrūstos rekomendacijos aptariamos kartu su gerai argumentuotomis. Pavyzdžiu, siūlymas nevertoti sujungiamųjų sakinių su jungiamuoju žodžiu *kai tuo tarpu* gretinimui reikšti, nes šis jungiamasis žodis atsiradės per vertimus (p. 189), klasifikuojamas kaip pagrūstas grynumo reikalavimu. Tačiau nejvertinus, ar rekomendacija pakankamai pagrūsta, ar svetima atitinkamų sakinių kilmė įrodyta, jos interpretacija netenka pagrindo. Panašiai ir kitaip atvejais (sakiniai su *jei(gu)...*, *tai*; *kuomet*; *tegu(l)*; šalutiniai nuolaidos sakiniai su veiksmažodžio priešdėliu *be-*) – rekomendacijų klasifikavimas pagal pačių autorij nurodytus motyvus, neatsižvelgiant į tų motyvų pagrūstumą, neatrodo prasmingas. Pati autorė pastebi, kad „netaisyklingumas ir taisymų tradicija – patys savaime nėra pakankamai informatyvūs“ taisymų motyvai (p. 196). Autorės ne visada paisoma taisymų chronologijos, kuri tyrimui turėtų būti gana svarbi. Pavyzdžiu, sakinius su

jungtuku o *taip pat*, autorės duomenimis, pirmasis émës taisyt Aldonas Pupkis (1970 ir véliau), tačiau taisymu apžvalga pradedama nuo Stasio Keinio (1977) ir Angelés Kaulakienės (1983) (p. 189). Ši darbo dalis yra geras teminis knygoje aprépiamo laikotarpio gramatinijų rekomendacijų registratoras. Skyriaus apibendrinamosiose pastabose varijuojantys gramatikos reiškiniai skirstomi į formaliuosius ir funkcinius, aptariama jų distribucija realiosios bendrinės kalbos normos požiūriu. Kadangi darbe neatsižvelgiama į rekomendacijų pagrįstumą, vertinamuji reiškiniai ištyrimo bükle ir į pačios autorės nurodytus psychologinius veiksnius (plg. p. 212), tai teikiama variantiškų gramatikos reiškinijų vertinimo laipsnių sistema (p. 209–212) neatrodo esanti pakankamai pagrįsta.

Trečiąjame skyriuje (p. 215–278) lyginami aptartujų gramatikos rekomendacijų motyvai. Pavyzdžiu, skiriama tokie Juozo Balčikonio taisymų motyvai: gyvoji kalba, grozinė literatūra ir senieji raštai, Jono Jablonskio autoritetas, taisyklingumas, grynumas, funkcinis stilistinis tikslumumas ir kai kurie kitai (kalbos jausmas, kalbos etiketas). Skyriuje neatsižvelgiama į rekomendacijose nurodomų motyvų tikslumą ir pagrįstumą.

Ketvirtasis skyrius „Gramatikos norminimo principai ir kriterijai“ (p. 279–292) apibendrinamas. Jame aptariami principai ir kriterijai, kuriais vadovavosi išnagrinėtų rekomendacijų autoriai. Pradedama nuo motyvavimo pagal vartojo sritį, t. y. nuo normų šaltinio. Kiti vertinimo principai ir kriterijai grupuojami į pagrindinius (sistemiškumas, taisyklingumas, grynumas) ir pagalbinius (kalbos jausmas, kalbos etiketas, kalbos estetiškumas, kalbos ekonomiškumas, vartojo patogumas, aiškumas). Pagrindiniai kriterijai esą „orientuoti į kalbos savastį“, o pagalbiniai – „orientuoti į kalbos vartotoją“ (p. 283). Nuo visų atskirai aptariamas „pats bendriausias, į kalbos vartotojus orientuotas principas – tikslumumas“ (p. 288) ir nependartiniai rekomendacijų motyvavimo būdai. Atskleidžiama išvardytųjų principų ir kriterijų esmė, parodoma jų tarpusavio sąveika, dažnai neaiškios ribos.

Knygos išvadose (p. 293–300) primenami svarbiausi atlikto darbo teiginiai. Šioje knygos dalyje bendrinės kalbos norminimo principai (normų stabilumas ir vartosenos pokyčių paisymas) bene aiškiausiai atskirti nuo kriterijų, pirmasis principas laikomas svarbesnis (p. 296). Išvadose yra ižvalgių autorės pastabų apie nevienodą to paties reiškinio vertinimą skirtingose rekomendacijose ir subjektyvių tokio vertinimo priežastis (p. 295), apie gana aprioriškus, nepakankamai faktinių duomenimis paremtus pastarųjų dešimtmeečių teorinius svarstytiems bendrinės kalbos norminimo principų ir kriterijų tema (p. 297), apie tai, kad kiekvienas kalbos reiškinys turi savo vartojo ir vertinimo ypatumų (p. 298) ir todėl negalima nustatyti universalių principų ir kriterijų schemas visiems gramatikos reiškiniams (p. 299), kad tarp bendrinės kalbos funkcių stilių negalima nubrėžti aiškių ribų (ten pat). Išnagrinėta medžiaga autorei leidžia teigti, jog „norminamajame darbe neišvengta ir nenuoseklumų, vietomis – kiek paviršutiniško, nepakankamai moksliškai pagrįsto motyvavimo“ (ten pat). Pabrėžiant norminamojo darbo metakalbos reikšmę – kai kuriems taisymams (be kitų dalykų) trūksta „aiškesnés ir apibrėžtesnés terminijos (kalbos kultūros sąvokų sistemos prasme), kuri leistų kalbos vartotojui nedviprasmiškai suvokti vieno ar kito reiškinio vertę“ (p. 299) – kiek perdėtas kalbininkų ir jų kuriamos terminijos vaidmuo.

Ritos Miliūnaitės tyrimas atliktas sąžiningai, kruopščiai ir kelia pasitikėjimą. Jame duodami pagrindinių terminų apibréžimai, sąvokų paaškinimai pravers tolesnei taikomosios kalbotyros raidai. Dabartinės lietuvių kalbos gramatinės sandaros tyrėjams ši knyga naudinga kaip variujujančių gramatikos reiškinijų registratoras, atspindintis jų ištyrimo lygi. Sociolinguistikams ir kalbo-

tyros istorikams ji pravarti lietuvių kalbos kultūros XX amžiaus vidurio ir antrosios pusės būklei pažinti. Knyga, be abejo, ypač reikšminga tolesniams bendrinės lietuvių kalbos kodifikavimo darbui.

Knygos leidybą parėmė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. Monografija recenzuota žurnale *Kalbos kultūra* (Labutis 2004).

3. Rusų kalba parašytoje **Juozo Jurkėno** knygoje *Baltų ir slavų antroponimikos pagrindai (Основы балтийской и славянской антропонимики)*, Vilnius: UAB Ciklonas, 2003, 194 p., ISBN 9955-497-40-8) nagrinėjamas senasis lietuvių kalbos vardynas. Joje apibendrinami autorius daugelio metų tyrimai (plg. publikacijas literatūros sąraše, p. 186–187). Dar 1980 m. Maskvoje jo apginta daktaro (dabar – habilituoto daktaro) disertacija „Apeliatyvų onimizacija ir indoeuropiečių kalbų antroponiminių sistemų vystymasis“. Knygoje nagrinėjami klausimai laikomi esantys kalbotyros, kultūros istorijos, etnogenezės ir net psychologijos mokslų sandūroje (plg. p. 10). Kultūrologinių ir lingvistinių pradų samplaika pabrėžiama ir IV viršelyje, kur knyga pristatomata kaip mąstymo, atispindinčio mus pasiekusiouose tikriniuose varduose, rekonstrukcijos kelių ir būdų aprašas.

Pratarmėje (p. 9–10) paaiškinamos aplinkybės, skatinusios imtis senosios antroponimijos studijų: tai nepasitenkinimas nors ir be priekaištų, tačiau pagal vieną metodiką atliekamais baltų ir slavų antroponimijos tyrimais. Rūpéjė ieškoti atsakymo į klausimus, kodėl tikriniai vardai sudaromi tik tam tikrų apeliatyvų pagrindu ir ar galima pakankamai argumentuotomis ir priimtinomis laikyti etimologijas, kurios remiasi tik formaliu antroponimo šaknies ir atitinkamo apeliatyvo panašumu? Laikytasi nuomonės, kad tikrinio vardo radimasi lemia ne tiek motyvuojančiojo apeliatyvo forma, kiek semantinė struktūra. Senają Europos antroponimų sistemą siekta aprašyti kompleksiškai, įvairiais aspektais. Knygoje keliami uždaviniai nustatyti apibrėžtą kiekį šaknų, turinčių bendrų semantinių komponentų ir linkusią virsti antroponimais; išskirti giminiškų kalbų žodžių lizdus, iš kurių įvairose kalbose daromi asmenvardžiai; atkreipti dėmesį į antroponimų arealinių tyrimų galimybes ir perspektyvas; suformuluoti preliminarias pastabas apie baltų ir slavų antroponimijos sąlyčio taškus ir tarpusavio sąveiką („Iudas“, p. 14).

Tyrimą sudaro šeši skyriai. Pirmajame remiantis skirtingo laiko ir įvairių mokyklų kalbininkų, filosofų, kultūrologų pažiūromis aptariama tikrinių žodžių vieta leksinėje sistemoje („Tikrinių žodžių vieta kalbos leksinėje sistemoje“, p. 16–20). Antrajame skyriuje „Metodologinės antroponimikos problemos“ (p. 21–35) pabrėžiamas etimologijos, paremtos vien formaliaja kalbos puse, nepakankumas, antroponimijos skolinimasis, antroponiminių sistemų tarpusavio įtaka, vienos antroponiminės sistemos elementų įtraukimas į kitą sistemą, homonimija ir kt. Tai, ką Tomas Gamkrelidzė ir Vjačeslavas Ivanovas (1984) vadina pasaulio modeliu (mitologija ir ritualu), Jurkėnas sieja su kognityviniu kalbos aspektu (plg. p. 39), todėl skyriuje „Kognityviniai antroponimijos aspektai“ (p. 36–46) nagrinėjama semantinių opozicijų ir semantinių komponentų vaidmenį senojoje antroponimijoje.

Pagrindinis ir didžiausias ketvirtasis knygos skyrius „Vienetų, suvaidinus i ypatingą vaidmenį formuojantis indoeuropiečių kalbų antroponimijai, sistema“ (p. 47–115). Kadangi tikrinių žodžių etimologija suvokiamama kaip jiems pagrindą davusių bendriniių žodžių onimizacijos modelių nustatymas (p. 47), tai pagrindinis dėmesys šiame skyriuje sutelkiamas į žodžių, linkusią virsti tikriniais (būti onimizuotais), atrankos principus. Gamkrelidzės ir Ivanovo (1984) nusta-

tyti indoeuropiečių pasaulio modelio elementai lyginami su įvairių indoeuropiečių kalbų senosios antroponimijos komponentais, siekiama sudaryti sinoptinę leksikos, suvaidinusios indoeuropiečių kalbų antroponimijos formavimosi procese pagrindinį vaidmenį, schemą (šios schemos metmenys duodami p. 49). Pagal nusistatytają schemą tam tikros reikšmės bendriniai žodžiai nuosekliai sugretinami su atitinkamos reikšmės šaknis turinčiais įvairių indoeuropiečių kalbų antroponimais (p. 53–115). Autorius komentarų nedaug, nenagrinėjama nei pateikiama antroponimų daryba, nei etimologija, toli gražu ne visada nurodomas šaltinis, iš kurio jie paimiti (bendras šaltinių sąrašas pridėtas knygos pabaigoje). Pavyzdžiu, taip atrodo su lietuvių *naujas* ir jo atitikmenimis kitose indoeuropiečių kalbose siejamų antroponimų lizdas, duotas skirsnje „Amžius, kartų kaita“ (p. 108):

Лит. *naūjas* ‘новый’, др.-прусск. *nauns* то же, ст.-слав. *новъ*, греч. νέος ‘новый, молодой’, лат. *novus*, ‘новый’, др.-ирл. *naue* то же, гот. *niujis* то же, д.-в.-н. *niuwi* то же и т. д. // антропонимы: лит. *Naujelis*, *Naujikas*, *Navūlis*; др.-прусск. *Nawne*, *Naw-sude*, *Naw-tarre*, *Naw-tinte*; блр. *Новик*, *Новак*, польск. *Nowo-siodł*, *Nowosz*; герм. *Nivo*, *Nevo*, *Niwi-lo*, *Neu-fred*, *Niwi-rat*, *Niwi-rich*, *Niv-ulf*, *Niujila*, *Newio-gast*, *Nevitta*; кельт. *Neus*, *Nevica*, *Nevilla*, *Nevio-dūnon*, *Novantius*, *Novānus*, *Novaros*, *Novelliūs*, *Novios*; греч. Νέος-ἀνδρος, Νεο-κλῆς, Νεο-φίλη, Νέας.

Aptarus senuosius indoeuropiečių antroponiminės sistemos komponentus einama prie arealinii vardyno tyrimų („Arealinis tyrimas kaip seniausios antroponimijos būklės liekanų paieška“, p. 116–134). Pasiremiant Kazimiero Būgos raginimu upėvardžius lyginti vienus su kitaais ir tik nustačius jų paplitimą imtis etimologijos – gretinimo su bendriniais žodžiais (1961: 510). Jurkėno nuomone, kai kurie dvikamieniai asmenvardžiai ir jų trumpiniai esą senosios Europos vardyno reliktai (p. 119). Archajiško antroponimų sluoksnio išskyrimas ir tyrimai galė suteikti papildomos informacijos apie senosios tikrinių vardų sistemos kilmę ir raidą. Tokiomis reliktinėmis laikomos asmenvardžių šaknys *ar-*, *bur-*, *daun-*, *gail-*, *leik-/lik-*, *sei-/sai-*, *sal-*, *sar-* (p. 120–130). Atkreipiama dėmesys, kad nauji antroponimai randasi ne tik darybos ir dūrybos būdais, bet ir maišantis skirtingų antroponiminių eilių asmenvardžiams (p. 131). Europos antroponiminių sistemų bendrybes Jurkėnas aiškina tam tikrų jau anksčiau egzistavusių tikrinių vardų išplitimui arba genetiniu bendrumu. Savo tyrimų rezultatus jis laiko Hanso Krahės ir Wolfgango P. Schmidto darbų papildymu (p. 134). Skyriuje gana dažnai kartojamos jau anksčiau autoriaus pasakytos mintys.

Paskutiniame, šeštajame, knygos skyriuje („Antroponimija kaip informacijos apie seniausius baltų ir slavų tautų kalbinius bei kultūrinius ryšius šaltiniu“, p. 135–153) pabrėžiama, kad senųjų asmenvardžių tyrimų rezultatai neatitinka genetinio baltų ir slavų kalbų artimumo. Daugelis baltų asmenvardžių esą archajiški, o slavų antroponimijos sistemoje daugiau inovacijų (p. 135–136). Siekiant nustatyti baltų ir slavų kalbų antroponiminių sistemų tarpusavio įtaką reikėtų, autorius nuomone, ištirti jų vienodos formos tikrinius žodžius (ar jų komponentus). Šios formos dažnai turi skirtingas etimologijas, tačiau galinčios būti giminiškos arba skolintos. Darybinis, tipologinis ir arealinis antroponiminių sistemų tyrimas leidžias nustatyti izomorfiškų vardyno komponentų tarpusavio santykius ir patikslinti jų etimologiją. Pagrindinis vaidmuo tokiuose tyrimuose tenkas antroponimo vietas visoje asmenvardžių sistemoje nustatymui. Jurkėnas duoda tokį izomorfiškų baltų ir slavų asmenvardžių komponentų nagrinėjimo pavyzdžių – aptaria asmenvardžių šaknis *but-*, *bub-*, *liaud-*, *nan-* ir *vaid-* (p. 144–152).

Baigiamosiose pastabose (p. 154–165) apibendrinamas atliktas tyrimas. Vienu svarbiausiu antroponimijos raidos dėsniu Jurkėnas laiko konvergenciją, sukeliama formaliojo antroponi-

mų, kilusių iš skirtingų apeliatyvų, panašumo. Svarbū vaidmenį formuojantis įvairių kalbų leksikai suvaidinę kalbų kontaktai. Tipologinių tyrimų tikslu laikomas hipotetinis apeliatyvų antroponomizacijos modelio sukūrimas. Šiuo metu tegalima nustatyti gana dažnai vartojamų šaknų, kurias galima išskirti daugelio indoeuropiečių kalbų antroponimijoje, sistemą. Baltų antroponimijos sistemą sudarą gana archajiški vienetai. Jų tyrimas galės būti reikšmingas rekonstruojant indoeuropiečių tirkinių vardų sistemą.

Knyga baigama lietuviška (p. 166–170) ir anglų (p. 171–176) santraukomis, sutrumpinimų (p. 177–179), šaltinių (p. 180–182) ir literatūros (p. 183–190) sąrašais. Kaip priedas knygos pabaigoje įdėtas antroponimų ir jų komponentų, susijusiu su dviem ir daugiau onimijos eilių, sąrašas (p. 191–193).

Monografija kelia prieštaringus įspūdžius. Platūs užmojai, toli siekiančios idėjos, įdomūs senosios antroponimijos raidos aiškinimai nedera su gana laisvai ir vienpusiškai interpretuojama faktine medžiaga, kai nepakankamai dėmesio skiriama atskirų kalbų asmenvardžių etimologijai ir darybai. Geriausią rezultatą turbūt leistų tikėtis įvairiapusiai senosios antroponimijos tyrimai, kuriuose būtų atsižvelgiama tiek iųjų semantikos, tiek ir į raiškos dalykus.

Knygą recenzavo Simas Karaliūnas ir Olegas Poliakovas, jos leidyba paremta iš Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programos lėšų.

4. Straipsnių rinkinyje *Leksikografijos ir leksikologijos problemos* (sudarė Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centras, redaktorių kolegija: Pietro U. Dini e. a., Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 344 p., ISBN 9986-668-53-0) įvairiomis istorinės ir dabartinės leksikografijos temomis spausdinami dviečiems septyni straipsniai. Pagal tematiką jie sugrupuoti į keturis skyrius. Kiekvienas straipsnis turi literatūros (jeigu reikia – ir sutrumpinimų) sąrašą ir anglų arba vokišką santrauką.

Panašiems straipsniams įprastą įvadą knygoje pakeičia Evaldos Jakaitienės straipsnis „Šiuolaikinės leksikografijos tikslai ir uždaviniai“ (p. 9–14). Jame svarstomi patys bendrieji leksikografijos teorijos ir praktikos klausimai. Leksikografija apibrėžiama kaip „taikomojo pobūdžio mokslinė kūrybinė veikla, kuri remiasi mokslo duomenimis ir teiginiais“ (p. 12). Išskiriama leksikografinės veiklos etapai, iškeliami leksikografijos teorijos uždaviniai. Aptariamas leksikografijos teorijos ir praktikos santykis, žodynų vaidmuo, žodyninkų darbo prasmė ir vertė. Straipsnyje nagrinėjami bendrieji dalykai galėjo būti labiau susieti su dabartine lietuvių leksikografijos būkle.

Pirmajame skyriuje „Leksikografijos istorija“ skelbiami Pietro U. Dini ir Diego Ardoino, Vidmanto Kuprevičiaus, Virginijos Stankevičienės, Vilmos Šaudičos, Angelės Vilutytės-Rimševičienės straipsniai. Iš kitų išskiria Onos Kažukauskaitės straipsnis „Ne Jumskis, o Ivinskis“ (p. 19–31). Jame įtikinamai parodoma, kad vadinamasis „Jumskio žodynas“ esąs ne kas kita kaip Lauryno Ivinskio „Lenkų–lietuvių kalbų žodynas“. Reikia pritarti ir autorės išvadai, kad būtų laikas ši rankraštinė žodynų išleisti.

Antrasis skyrius, pavadintas „Šiuolaikinė leksikografija“, knygoje didžiausias. Atskirai norėtusi aptarti Aloyzo Gudavičiaus, Evaldos Jakaitienės ir Jolantos Viburytės straipsnius.

Aloyzo Gudavičiaus straipsnyje „Žodžio reikšmės definicijos tautinis aspektas“ (p. 61–69) leksikografijai taikomos kognityvinės lingvistikos idėjos. Daugiausia remiamasi Annos Wierzbickos darbais. Reikšmės apibrėžimo tautiškumas grindžiamas „žodžiu, kuriais pavadinami įprasti, kasdieniai daiktai ir reiškiniai, tautos materialinės ir dvasinės kultūros reiškiniai“,

turtingesne semantine struktūra, stipresnais asociaciniuose ryšiais su kitais žodžiais (plg. p. 63). Tokia definicijos tautiškumo samprata ir atitinkamai tautiškumo principas suvokiami perdėm siaurai, tiesmukai, jie atrodo tiesiog perimti iš kitos šiuolaikinės kalbotyros krypties – etnolingvistikos. Pats autorius straipsnio pabaigoje reikšmės definicijų pobūdį susieja ir su žodyno paskirtimi (tipu).

Evaldos Jakaitienės straipsnyje „Homonimija paraleliniuose lietuvių kalbos žodynose“ (p. 70–79) apibendrinama praktinio darbo patirtis. Nagrinėjamos konkretios problemos ir jų sprendimo būdai, išryškinami leksikologijos ir leksikografijos (arba leksikografijos teorijos ir praktikos) neatitinkimai. Būtų įdomu lietuvių kalbos žodynus šiuo atžvilgiu palyginti su atitinkamais kitų kalbų žodynais.

Jolanta Viburytė nagrinėja gyvulių plauko spalvos apibrėžimus „Lietuvių kalbos žodyne“ (p. 119–135). Atlikusi atitinkamų žodžių straipsnių semantinę analizę ji nurodo esamų apibrėžimų trūkumus ir siūlo gyvulių plauko spalvą apibrėžti pagal schemą ‘tam tikros spalvos plauko’. Apibrėžiant pageidautina vartoti iprastus spalvų bei atspalvių pavadinimus. Straipsnis analitinis, surinkta medžiaga pagal nusistatytus kriterijus išnagrinėta atidžiai, padarytos išvados pravers būsimiems leksikografų darbams.

Prie analitinės šliejasi ir šiame skyriuje spausdinami Vilijos Sakalauskienės, Agrio Timuškos, Jolantos Zabarskaitės straipsniai. Jurgitos Mikelionienės, Olego Poliakovo ir Ievos Zuicenos straipsniai apžvalginiai.

Trečiąjame skyriuje „Leksikologija ir etimologija“ skelbiami du istoriniai (Berndo Gliwos ir Jono Klimavičiaus) straipsniai. Ne visai pagrįstai į šį skyrių pateko Mildos Norkaitienės straipsnis „Lietuvių zoonimai. Kiaulių (*Sus domesticus*) vardai“. Jame taip pat spausdinamas gana paviršutiniškas Vidos Rudaitienės straipsnis „Lietuvių kalbos savitumas ir Vakarų kalbos“ ir didesnės apimties Zitos Šiménaitės publikacija „Frazeologizmų su daiktavardžiu *širdis* semantika“.

Berndo Gliwos darbas „Ar lietuvių *ragana* ‘ведьма; witch; Hexe’ buvo ‘regėtoja’?“ (p. 159–169) patraukia įdomiomis įžvalgomis, geru klausimo istorijos ir tiriamosios medžiagos išmanymu. Vis dėlto tekstas kiek ištęstas, sunkokas skaityti. Siūloma nauja žodžio *ragana* etimologija *‘numirėlis; numirėlio besibstanti dvasia; vaiduoklis’ neatrodo pakankamai semantiškai pagrinda. Dar daugiau abejonių kelia *raganos* sąsajos su lotynų *rg̃na* ‘valdovė’ ir pan.

Įdomių minčių nestinga ir Jono Klimavičiaus straipsnyje „AUKA, APIERA, ATNAŠA: istorijos ir vartosenos bruožai“ (p. 170–194). Jo teigimu, Kazimiero Būgos nuomonė, kad *auka* yra Simono Daukanto pusiau naujadaras, koreguotina: patikimiau manyti, kad Daukantas šį galūnės vedinį sukūrė iš *aukuoti* arba atkūré buvusį žodį. Straipsnio skaitytojas turi gana sunkiai brautis per faktų brūzgynus, nes autorius mintis skėsta duomenų gausoje.

Ketvirtajame knygos skyriuje „Dialektologija: tarmių leksika“ sudėtos gana įvairios tematikos publikacijos.

Aurelijos Genelytės straipsnis „Augalų liaudiškų pavadinimų darybinė motyvacija: šiaurės panevėžiškių ir kitų lietuvių kalbos tarmių lyginamasis aspektas“ (p. 271–306) parentas gausia autentiška medžiaga, kuri įdomiai nagrinėjama. Silpnoka straipsnio teorinė dalis, kliūva nenuosekli motyvacijos klasifikacija, maža pavadinime nurodyto tarmių lyginamojo aspekto. Straipsnis be išvadų, baigiamas tik tam tikromis apibedrinamosiomis pastabomis.

Rolando Mikulsko straipsnyje „Tarminių nominacinių sistemų funkcionavimo bruožai“ (p. 322–332) atskleidžia originalus autorius mąstymas ir įžvalga. Kiek sausokai straipsnio pra-

džioje aptartos teorinės nuostatos leidžia meistriškai išnagrinėti konkrečią tarminę medžiagą: plg. etiudą apie žemaičių *kibeklis*: *kebeklis* ir ryty aukštaičių *vagis*: *kebeklis* semantinę analizę.

Skyriuje dar skelbiami Kazimiero Garšvos, Adelės Judeikienės, Genovaitės Kačiuškienės ir Janinos Švambarytės darbai. Aloyzo Vidugirio straipsnis „*Dėl priegalvio ir pagalvės* pavadinimų Zietelos ir kitose lietuvių šnektose“ būtų labiau tikės trečiajam knygos skyriui.

Kaip rodo trumpia apžvalga, rinkinyje paskelbti straipsniai skiriiasi tematika, metodiniai pagrindais, pobūdžiu. Esama probleminių, analitinų mokslinių straipsnių, tačiau gana daug ir apžvalginiai. Kai kurie straipsniai artimi kalbos duomenų publikacijoms. Gana ryškios teorinių minčių ir metodikos sąsajos su rusų kalbotyros mokyklomis, retai kurio autoriaus remiamasi naujesne specialija Vakaru literatūra. Rinkinys sudaro gana santurią nuomonę apie dabartinę lietuvių leksikologijos ir leksikografijos teorijos būklę. Vis dėlto ir tame esama pragiedrulių, leidžiančių tikėtis spartesnio šių mūsų kalbotyros šakų atsinaujinimo.

Knygos leidybą parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

5. Knygoje *Sintaksinių ryšių tyrimai* (redagavo Axel Holvoet, Artūras Judžentis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, 216 p., ISSN 1648-8628, ISBN 9986-668-51-4 [Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1]) spausdinami Lietuvių kalbos instituto Gramatikos skyriaus darbuotojų parašyti straipsniai. Tai pirmasis serijos, kurioje skelbiamos teorinės rengiamos naujos lietuvių kalbos gramatikos autorių nuostatos, tomas (serijos redakcinė kolegija: Axel Holvoet, Artūras Judžentis, Bonifacas Stundžia).

Rinkinyje spausdinami septyni straipsniai, parašyti Axilio Holvoeto, Artūro Judženčio ir Loretos Seménienės. Straipsniuose remiamasi pagrindinių XX a. antrosios pusės kalbotyros teorijų – struktūrinės, generatyvinės, kognityvinės – idėjomis. Jos taikomos lietuvių kalbos gramatinei sandarai aprašyti. Straipsniuose gausu išnašų, kuriose naujos pažiūros siejamos su lietuvių kalbotyroje jau įprastomis.

Knygoje yra tikrai nemaža naujų dalykų. Štai kai kurie iš jų: skiriami tik du prijungimo tipai – valdymas ir modifikavimas; derinimas (kaip ir linksnio valdymas) laikomas ne sintaksinių ryšių tipu, o tik jų rodikliu (Axel Holvoet, Artūras Judžentis, „Sintaksinių ryšių tipai“; Loreta Seménienė, „Būdvardžio derinimas“). Pagrindiniam žodžių junginio démeniui nustatyti įvedama semantinio funkторiaus sąvoka (Axel Holvoet, Artūras Judžentis, „Sintaksinių ryšių tipai“); vietoj tarininio pažyminio ir sudurtinio tarinio vardinės dalies skiriami laisvieji ir būtinieji predikatyvai (Axel Holvoet, „Laisvieji predikatyvai ir jų sintaksiniai ryšiai“). Sakinio tema ir rema siejamos ne su sena ir nauja informacija, o laikomas sakinio semantinės struktūros vienetais; įvedama sluoksniuotos aktualiosios skaidos sąvoka (Axel Holvoet, „Aktualiosios skaidos problemos“). Sakinius su jungtuku *nes* siūloma laikyti sujungiamaisiais, o ne prijungiamaisiais; bejungtukiai sakiniai laikomi sujungiamujų sakinių atmaina (Axel Holvoet, „Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu“). Pagal sudėtiniamame sakinyje užimamą poziciją šalutiniai prijungiamieji sakiniai skirstomi į daiktavardinius, būdvardinius ir prieveiksminius (Axel Holvoet, Artūras Judžentis, „Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai“). Sujungiamieji žodžių junginiai (išskyrus daiktavardinius) laikomi redukuotais sujungiamaisiais sakiniais (Axel Holvoet, Artūras Judžentis, „Sujungamojo ryšio aprašymo pagrindai“).

Knygos gale (p. 205–210) įdėta pagrindinių veikalų, kuriais remiamasi arba su kuriais polemizuojama straipsniuose, bibliografija. Reikiamas sąvokas, jungiamuosius ar atliepiamuosius

žodžius susirasti skaitytojui padės Veslavos Čižik sudarytos lietuviška ir anglų rodyklės (p. 211–216). Axelio Holvoeto parengtos straipsnių anglų santraukos spausdinamos kartu (p. 199–203).

Kalbos gramatinės sandaros tyrimas negali būti baigtinis. Kiekviena kalbininkų karta rašo gramatiką, kurioje išdėsto savo požiūrių į nagrinėjamus dalykus ir vienaip ar kitaip praplečia mūsų kalbos pažinimo akiratį. Apžvelgtame straipsnių rinkinyje savo pažiūras išdėstę naujosioms gramatikos autorai tikisi skaitytojų dėmesio ir pastabų, kurios leistų gramatiką pagerinti.

6. Zigmo Zinkevičiaus *Rinktinės straipsnių* trečiajame tome (*Antroponimika. Kita onomastika. Recenzijos. Personalijos. Apie mokslienes konferencijas. Kalbos praktika. Kalbos didaktika. Su lietuvių kalbotyra tiesiogiai nesusiję straipsniai*, Vilnius: Lietuvij Katalikų Mokslo Akademija, 2003, 759 [1] p., ISBN 5-420-01506-4, 3 tomas, ISBN 5-420-01493-9, bendras) skelbiamas gana įvairios tematikos ir žanro publikacijos. Pagrindinė tame perspausdinamų moksliinių straipsnių tema – lietuvių vardynas. I tomą sudėta aštuoniolika ilgesnių ir trumpesnių straipsnių asmenvardžių klausimais ir tiek pat trumpesnių straipsnelių apie vietovardžius, mitologinius vardus, etnonimus, švenčių pavadinimus ir pan. Pagirtinas dalykas – visiems straipsniams ir straipsneliams parūpintos anglų santraukos. Įdomios ir vertingos autoriaus recenzijos – nykstantis lietuvių kalbotyros žanras. Jų šiame raštų tome paskelbta net penkiasdešimt viena! Recenzijos sudėtos pagal pirmojo publikavimo datą. Daug informacijos teikia personalijų skyrius: tame devyniasdešimt du straipsneliai apie šešiasdešimt asmenų – kone lietuvių kalbos tyrėjų enciklopedija. Straipsneliai patogiai surikiuoti abécélės tvarka pagal juose minimo asmens pavardę. Toliau eina konferencijų apžvalgos ir kitokie straipsniai.

Perspausdinamų publikacijų parengimo principai tokie patys kaip dviejų pirmųjų tomų (plg. Judžentis 2003: 165–169). Pagal pasikeitusias taisykles tvarkyta rašyba ir skyryba, taisyta dabartinių normų atžvilgiu netaisyklinga žodžių ir formų vartosena, kai kurie darybos atvejai, žodžių tvarka, ištaisytos korektūros klaidos. Kaip kartais atsitinka, viena kita korektūros klaidelė pro redaktorės Agotos Sriubienės ir korektorių akis prasprūdo nepastebėta. Pavyzdžiui, perspausdinant straipsnį „Tėvavardinė asmenvardžių sistema Lietuvoje“ liko nepataisytas parašas po žemėlapiu (p. 31), kur vietoj išspausdintos priesagos *-atis* turėtų būti *-aitis*. Trečiajame tome vienodinta (nors ne iki galio) išnašose pateikiamų publikacijų duomenų tvarka.

I vieną vietą surinkti žymaus kalbininko onomastikos tyrimai, recenzijos ir personalijos palengvins kalbos tyrėjų darbą ir magistrantų bei doktorantų studijas: jų neberekės ieškoti po įvairius, kartais jau gerokai pageltusius ir nušiurusius, periodinius leidinius.

7. Jono Palionio publikacijoje *XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 204 p. ISBN 5-420-01517-X) skelbiami ir nagrinėjami Punios bažnyčios archyve saugomose santuokos ir krikšto metrikų knygose įrašyti tikriniai vardai. Punios apylinkės – garsios praeities gimtasis parengėjo kraštas prie didžiųjų Nemuno kilpų. Palionis leidinį kukliai vadina knygele arba studijėle, o jos vertėmato asmenvardžių ir vietovardžių sąrašuose, kuriuos sudarant tenkintasi „registracija bei rekonstrukcija ir nesileista į jų kilmés aiškinimus“ (p. 7).

Knygoje spausdinami dvejopo pobūdžio tekstai: tris penktadalius sudaro skelbiama medžiaaga – XVII a. antrosios pusės asmenvardžiai (p. 67–153) bei vietovardžiai (p. 158–175) ir XVIII a. vidurio asmenvardžiai (p. 186–203) sąrašai; likusi knygos dalis – parengėjo studija.

Po pratarmės (p. 7–8), sutrumpinimų sąrašo (p. 8) ir turinio (p. 9) įdėtas žemėlapis „Punios parapijos apytikrės ribos XVII a.“ (p. 10), iš kurio matyti, kad anuomet šios parapijos būta gerokai didesnės, nei esama dabar. Toliau eina pastabos apie Punios praeitj (skyrius „Šis tas apie Punią ir jos parapiją“, p. 11–17) ir nagrinėjamą šaltinių bibliografiniai aprašai (skyriai „Santuokos metrikų knyga (1658–1688)“, p. 18–22 ir „Krikšto metrikų knyga (1659–1672)“, p. 22–26). Šiuose skyriuose trumpai aprašytioms ir kalbininkams įdomios santuokos bei krikšto įrašų formulės, ištisai pacituoti keli jų pavyzdžiai (p. 22 ir 24–25). Tarp 16 ir 17 knygos puslapių įklijuoti keturi geros kokybės spalvotų nuotraukų lapai (fotografavo Virginija Valuckienė). Kadangi šaltinių faksimilės neskelbiamos, tai tokios (kad ir sumažintos) nuotraukos labai reikalingos: jos leidžia geriau nei žodiniai aprašai susidaryti nagrinėjamų šaltinių vaizdą. Beje, priašas pirmajame nuotraukų lape greičiausiai yra netikslus: skelbiami atvaizdai atrodo esą ne tos pačios (kaip teigiamą knygos).

Kalbinė skelbiamu asmenvardžių bei vietovardžių analizė pradedama nuo rašybos (skyrius „Asmenvardžių ir vietovardžių rašybos ypatybės“, p. 26–29). Nors nagrinėjamų šaltinių rašyba gerokai įvairavusi ir kokių nors griežtesnių jos principų negalima nustatyti, vis dėlto ji „rémési ano meto lotyniškaja ir lenkiškaja grafine bei ortografine tradicija, būdinga rankraščiams“ (p. 26). Atskirai aptariami būdingesni lietuviškų tikrinių vardų slavinimo atvejai (skyrius „Lietuviškų asmenvardžių ir vietovardžių slavinimas“, p. 29–40). Pastebima, kad „apskritai vietovardžių slavinimo laipsnis yra didesnis negu asmenvardžių“ (p. 30). Skiriamas fonologinis ir morfologinis slavinimas. Iš pastarojo aptariaama asmenvardžių galūnių numetimas, asmenvardžių ir vietovardžių galūnių keitimas ir slaviškų patroniminių priesagų vartojimas. Toliau asmenvardžiai ir vietovardžiai aprašomi atskirai. Pradedama nuo pirmųjų. Iš viso abiejuose šaltiniuose iššifruota apie 2070 pavardžių (tévavardžiai nuo pavardžių neskirti), iš jų maždaug 800 (daugiau nei trečdalio!) néra *Lietuvių pavardžių žodyne* (skyrius „Bendroji asmenvardžių charakteristika“, p. 41). Nagrinėjami krikštavardžiai (p. 42–45), lietuviškos (p. 46–59) ir nelietuviškos (p. 60–64) pavardės. Nustatytas ano meto Punios parapijos vyru ir moterų krikštavardžių populiarumas (dažniausiai – *Jonas* ir *Kristina*). Lietuviškos pavardės skirstomos į dvikamienes, vienakamienes ir pravardines, vienakamienės – į turinčias neišplėstą kamieną ir priešdėlines, priesagines arba galūninės darybos pavardes. Išsamiausia aptariamos dažniausios – priesagių darybos tévavardinės ir netévavardinės – pavardės. Punios parapija XVII a. antroje pusėje tautiniu ir kalbiniu atžvilgiu buvusi nevienalytė, todėl knygoje trumpai apžvelgiamos slaviškos, totoriškos ir žydiškos pavardės.

Abécélinis tiriamuose šaltiniuose rastų asmenvardžių sąrašas užima didžiąją knygos dalį – nuo 67 iki 153 puslapio). Asmenvardžių antraštinė forma pateikiama vardininko linksniu. Tais atvejais, kai asmenvardis šaltiniuose užrašytas kito linksnio forma, jo vienaskaitos vardininkas atstatomas. Jeigu metrikų aktuose asmenvardžio vyriškosios giminės formos nerasta, tai ji atstatoma (su *) iš esamų moteriškosios giminės formų. Po antraštinės formos (ar formų) iš *Lietuvių pavardžių žodyno* duodamos antraštinę formą atitinkančios ar jai artimos dabartinės pavardės. Tais atvejais, kai metrikų knygose rasto asmenvardžio šiame žodyne néra, jis atstatomas „pagal panašiems žinomiems asmenvardžiams būdingus modelius“ (p. 65). Be to, jeigu tarminis asmenvardžio kirčiavimas skiriasi nuo minėtame žodyne pateiktojo, tai laikomasi būtent jo, o ne žodyne duotojo. Po atstatytų sulietuvintų dabartinių asmenvardžių formų pateikiama antraštinė asmenvardžių užrašymo vietas ir laiko nuorodos. Lizde duodami visi užfiksuoja antraštinės asmenvardžio formos variantai. Moterų asmenvardžiai duodami tik

lizde, nes „kartais iš sulenkintos moterų pavardės formos sunku nustatyti lyti, ypač mergautinę, dėl lietuviškų priesagų įvairumo“ (p. 66). Dalis paminėtų asmenvardžių pateikimo principų (ypač antraštinės formos giminės ir dabartinių sulietuvintų formų atstatymas, jų tarminio kirčiavimo teikimas) neatitinka mokslinio senųjų tikrinių vardų publikavimo principų ir aiškinantini orientacija į vietinius Punios apylinkių gyventojus, noru asmenvardžių pateikimą supaprastinti. Dėl šios priežasties saraše atstatyta nemaža abejotinų antraštinų formų ir jų dabartinių atitikmenų. Štai keli pavyzdžiai. Iš asmenvardžio CZERKASOWA atstatoma forma *CZERKASOW (p. 80). Kodėl atstatytoji forma priesagėta (plg. *CHUMIN iš CHUMINOWNA, p. 79)? Iš asmenvardžio TRABOWNA atstatoma forma *TRAB ir nurodomas (su klaustuku) dabartinis jos atitikmuo – pavardė *Trabas* (p. 143). Kodėl šiuo atveju atstatytoji forma be galūnės (plg. *TUMAS iš TUMOWNA, p. 143; *TALKUS iš TALKOWNA, p. 142 ir daugelį kitų)? Parinktas dabartinis šio asmenvardžio atitikmuo (beje, neužfiksuotas *Lietuvių pavardžių žodyne*) ne vienintelis galimas – ne mažiau patikimi būtų atitikmenys *Trobas* ar *Trobus* (jų taip pat nėra *Lietuvių pavardžių žodyne*).

Toliau knygoje nagrinėjami vietovardžiai (skyrius „Bendroji vietovardžių charakteristika, p. 154–156, ir įvadinės skyriaus „Vietovardžių sąrašas“ pastabos, p. 156–157). Aptariama 298 vietovardžių kilmė ir forma (daryba). Rasta net apie 60 vietovardžių, neįtrauktų į *Lietuvos TSR administracinių teritorinių suskirstymo žinyną*. Abécélinis vietovardžių sąrašas (p. 158–175) sudarytas pagal panašius principus kaip ir asmenvardžių: antraštine forma eina aktuose pavartotas arba atstatytas vardininkas, o laužtiniuose skliaustuose nurodoma dabartinė norminė lytis, autorui žinoma iš vartosenos ir patikrinta pagal *Lietuvos TSR administracinių teritorinių suskirstymo žinyną*. Šiame sąraše taip pat yra abejotinų atstatytųjų formų. Geras pavyzdys čia gali būti jau skyriuje apie tikrinių žodžių slavinimą (p. 35) paminėtas BIRSZTAN, atstatytas iš įrašų ex BIRSZTANY, de BIRSZTANY, de BIRSZTAN ir de BIRSZTANI (p. 159). Bent trijose iš šių konstrukcijų pavartota vietovardžio daugiskaita, tačiau parengėjo pagal dabartinę norminę lyti atstatoma vienaskaita (plg. iš de Czesan atstatytą Czesany, p. 160; iš d. v. NARUN – NARUNY, p. 166 ir kt.). Saraše pasitaiko ir atstatytų, bet nepažymėtų (*) vietovardžių formų (BALBIERISZKI, BUYWIDY ir kt.).

Knygos pabaigoje įdėta Irenos Meiksinaitės į vokiečių kalbą išversta santrauka „Personen- und Ortsnamen der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts aus der Gemeinde Punia“ (p. 176–182) ir literatūros sąrašas (p. 183–185). Kaip tam tikras priedas spausdinamas „1732–1759 m. Punios parapijos santuokų metrikų knygos asmenvardžių sąrašas“ (p. 186–203).

Jono Palionio parengta publikacija turi neabejotiną mokslinę vertę – joje pirmą kartą skelbiами XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai, jie įvairiais požiūriais išnagrinėti ir aprašyti. Leidiniu norėta vertingą vardyno medžiagą padaryti prieinamą specialistams – onomastikos tyrėjams, kita vertus, skelbiamų duomenų sasažomis su konkrečia vieta ir aktuose minimų asmenų istoriškumu tikėtasi sudominti visuomenę (plg. p. 204). Išties sudėtinga (jei apskritai įmanoma) ta pačia publikacija patenkinti profesinius kalbininko poreikius ir vietas gyventojų smalsumą: parengėjui teko rinktis vidurio, t. y. kompromisų, kelia. Leidinys nėra nei mokslinė kritinė raštijos paveldo perlaida, nei populiaru visuomenėi skirta publikacija, bet turi abiejų tipų leidiniams būdingų bruožų. Specialistas joje visų pirma pasiges nagrinėjamų šaltinių faksimilių – dėl nedidelės knygelių apimties (berods, 64 ir 93 prirašyti puslapiai) nebūtų buvę sudėtinga nei labai brangu jas paskelbtii. Juo labiau, kad į publikuojamus sąrašus ne viskas yra patekė, skelbiamos tikrinių vardų formos nevienodai patikimos:

„Asmenvardžių ir vietovardžių sąrašuose įtraukti ne visi šios rūšies žodžiai, be to, vienas kitas gali būti ir netiksliai atstatytas“ (p. 20); „neįskaitomi ar daug abejonių keliantys asmenvardžiai nerekonstruoti ir sąraše nepateikti“ (p. 64). Išleista pagal mokslinių leidinių reikalavimus knyga būtų buvusi vertingesnė: iš mokslinio leidimo visada galima parengti populiarę publikaciją, tačiau atvirkščias kelias, deja, neįmanomas.

Knygą recenzavo Vitalija Maciejauskienė, asmenvardžių skyrių peržiūrėjo ir patarimų parengėjui davė Bronys Savukynas. Leidimą parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Apžvalgą baigiant norėtusi paminėti taikomuosius lietuvių kalbotyros darbus – gramatiką, žodynus ir bibliografijos rodykles.

Meilutės Ramonienės ir Joanos Pribauskaitės *Praktinė lietuvių kalbos gramatika* (Vilnius: Baltos lankos, 2003, 256 p., ISBN 9955-584-36-X) skirta besimokantiems lietuvių kalbos. Gramatinė sandara joje aprašyta funkciniu aspektu.

Irenos Ermanytės Antonimų žodyne (Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, XXIII, 584 p., ISBN 9986-668-52-2) abécélės tvarka pateikiamas antonimų poros iliustruojamos gyvosios kalbos, *Lietuvių kalbos žodyno*, jo kartotekos, grožinės literatūros ir smulkiosios tautosakos pavyzdžiais. Knygos pabaigoje idėta antonimų lizdų rodyklė. Žodyną redagavo Jonas Paulauskas, jo rengimą ir leidybą remė Valstybinė lietuvių kalbos komisija. **Zanavykų šnekto žodyno** (teksto autorės Janina Švabarytė, Giedrė Čepaitienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 830 p., ISBN 5-420-01504-8) pirmasis tomas apima A–K raidžių žodžius. Tai išsamusis tarminis žodynas, atspindintis XIX a. antrosios pusės–XX a. zanavykų šnekto leksiką, gramatikos, iš dalies ir fonetikos ypatybes. Žodžiai tame pateikiami laikantis panašių principų kaip *Lietuvių kalbos žodyne*. Šis žodynas – kolektyvinis daugelio žmonių darbas, kuriam duomenis organizuotai pradėta rinkti dar 1987 metais. Žodyną redagavo Aldonas Pupkis (vyriausasis redaktorius) ir Klementina Vosylytė.

Išėjo net trys lietuvių kalbotyros bibliografijos rodyklės: ***Lietuvių kalbotyra, 1981–1985: Literatūros rodyklė***, sudarė Regina Sedekerskytė, Adelė Ubeikaitė; spaudai parengė Lina Kanopkinė (Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Lietuvių kalbos institutas, 2003, 339 p., ISBN 9986-498-28-7); ***Lietuvių kalbotyra, 1991–1995: Literatūros rodyklė***, sudarė Sigita Dagienė, Jolanta Matuzaitė; atsakomoji redaktorė Rasa Pukénienė (Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Lietuvių kalbos institutas, 2003, 544 p., ISBN 9986-498-32-5); **Adelė Ubeikaitė, *Lietuvių kalbotyra, 1944–1972: Literatūros rodyklė: Papildymai***, redagavo Kazys Morkūnas, Algirdas Sabaliauskas (Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 396 p., ISBN 9986-668-46-8). Lietuvių kalbotyros bibliografija šiuo metu turbūt yra viena geriausiai sutvarkytų mūsų bibliografijos sričių. Ateina metas parūpinti elektroninę XX a. lietuvių kalbotyros bibliografiją su įvairiomis paieškos galimybėmis.

LITERATŪRA

BŪGA, K. 1912/1958: Lituanica. In: id., *Rinktiniai raštai I*, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 339–383.

BŪGA, K. 1923/1961: Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė. – In: id., *Rinktiniai raštai III*, sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 493–550.

GAMKRELIÐZE, T. V., IVANOV, V. V. 1984: Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Часть вторая: Семантический словарь

общеиндоевропейского языка и реконструкция индоевропейской протокультуры, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.

JUDŽENTIS, A. 2003: Lietuvių kalbotyra 2002-aisiais metais: Lietuvoje išleisti darbai. *Acta Linguistica Lithuanica* 49, 2003, 153–170.

JUDŽENTIS, A. 2004: [Rec.] Vytautas Kardelis, *Rytų aukštaičių šnekų slavizmų fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, 195 p. (Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto mokslo darbai). *Baltų filologija* XIII (2), 151–155.

LABUTIS, V. 2004: [Rec.] Studija apie gramatikos norminimo pagrindus. *Kalbos kultūra* 77, 67–75.

Artūras Judžentis